

Stephan Krause (1975) a berlini Humboldt Egyetemen francia és német szakon végzett, jelenleg doktori tanulmányai mellett a magyar szak hallgatója; doktori témája: az NDK irodalma, poétika és tópiá Franz Fühmann-nál. A 2004/2005-ös tanévben a Pécsi Tudományegyetem német tanszékén tanít.

Mitikus nyitottság és mitikus toposz

Franz Fühmann Budapesten

Stephan Krause

A cselekvés utánzása pedig a mütosz – mütosznak itt a történések összerakását (szüntheszin tón pragmatón) nevezem.¹

„Nur eine weiß, wie sich die Sache (*mütosz*) verhält...” (kb. „Csak az egyik szolgálólány ismeri a tényállást”)² – Kerényi Károly szerint ez a német fordítás adja leghűségesebben vissza az *Ódiüsszeia* 412. sorának értelmét. Ismerni a tényállást, illetve Arisztotelész szavaival a történések összerakásából adódó cselekvést, tehát a fabulát: ez az a két alapvető *mütosz*-meghatározás, amit az ógörög irodalom (s így az egész világirodalom) nyújt számunkra. Egyértelmű, hogy a fenti idézetek eredeti kontextusa nem enged meg olyan értelmezést, miszerint itt a mitikus struktúrák mint „téves”, netán „hazug” világmagyarázati kísérletek leértékeléséről lenne szó. Így értendő Manfred Fühmann megjegyzése a *Poétika* mítoszfogalmához,³ miszerint Arisztotelész nyilvánvalóan csak azt nevezi *mütosznak*, ami egy-egy (drámai) cselekmény alapstruktúráját képes biztosítani. Ehhez szükség van még a történet motiválására is, ami aligha érvényesülne a „történések” diffúz vagy értelmetlen „összerakása” esetén, különösen akkor nem, ha meg akarjuk őrizni a *katharsziszt* mint a drámai befejezés célját. Induljunk ki tehát egy olyan tényállásból, melynek struktúráját egy önmagában megálló (kauzális) viszonyrendszer alkotja: ez az egyik lehetséges kritérium. További kritérium, hogy a struktúrát alkotó összefüggés tipikus legyen, és a lehető leg-egyszerűbb – ez garantálja az emberekre gyakorolt hatást.

E röviden vázolt meghatározások azonban csupán bevezető megjegyzések témánkhoz. Mindenesetre talán megcsillan bennük a mitikus mint gondolkodási struktúra visszfénye. Ennek a gondolkodásnak a meggyőző ereje, s ennek révén a hozzánk eljutó klasszikus mítoszok maguk is megőrzik a hatóerejüket. A mitikus anyaggal való találkozással tett újabb és újabb erőfeszítések mindig magukban hordják a „tényállás” már idézett strukturális jellemzőit, a történések főként kauzálisan elrendezett láncát.

Persze a modern „mítoszmunkára” (*Arbeit am Mythos*) tett kísérletekből talán épp annyi van, s ezek épp oly izgalmasak, mint maguk a mítoszok.⁴ Hans Blumenberg mellett az őt megelőző Ernst Cassirert kell itt megemlítenünk, akinek háromkötetes műve, *A szimbolikus formák filozófiája* a 20. századi mitikus gondolkodásmód alapvetésének tekinthető. Megemlíthető még itt Max Horkheimer és Theodor W. Adorno *A felvilágosodás dialektikája* című – persze a blumenbergi felfogással össze nem férő – könyve is.⁵ Ide tartozik Roland Barthes is, a *Mitológiákkal* és a *Le mythe est une parole*-lal (*A mítosz: nyelv*); azután André Jolles *Einfache Formen (Egyszerű formák)* című műve; és természetesen ismét csak Kerényi Károly, a nagy mitográfus és mítoszteoretikus. Ide sorolhatnánk továbbá a klasszikus mítoszok recepciójáról tanúskodó számtalan szöveget, vagy, ahogy Blumenberg mondja, a mítoszok 20. századi – nem véletlenül éppen 20. századi – továbbmesélését (*Forterzählung*). E nagy nevek mindenesetre a téma összetettségére és súlyára utalnak, akárcsak az, hogy milyen sokféle lehetőség van a *mütosz* szó lefordítására.

Mindezek után egy kicsit nehéznek tűnik az antik görög irodalom kellős közepéből egyenest a 20. századba csöppenni, azon belül is Magyarország kellős közepére, a Duna partjára, Budapest hídjaihoz.

Franz Fühmann (1922. január 15. – 1984. július 8.) a 60-as évek közepétől Berlinből rendszeresen utazik Magyarországra, főként Budapestre, mindenekelőtt azért, hogy fordítóként nagy magyar költők lírájával ismertesse meg az NDK olvasóközönségét.⁶ Legfontosabb magyarországi útjára 1972-ben kerül sor: erről a *22 Tage oder Die Hälfte des Lebens* (22 nap avagy Az élet fele) című irodalmi naplója tanúskodik. De mit is keres Fühmann Magyarországon, és miféle háttérből kerül ide? A kérdés először Fühmann ifjúságába vezet el minket. Rochlitz an der Iser a mai Csehország északi részén található, nem messze a lengyel határtól. Itt született Fühmann 1922-ben egy meglehetősen gazdag (*wohlhabend*) gyógyszerésztáros gyermekeként. Már gyermekkorában elkezdí írni munkásságát: rövid szövegeit apja szorgalmasan gyűjti. Jezsuita kiképzése a Bécs környéki Kalksburg konviktusában nem jár sok sikerrel. Unalmában és a fegyelemtől való irtózásában elmenekül Kalksburgból, s a reichenbergi gimnáziumban folytatja tanulmányait – mindeközben édesapja lelkesen megalapítja az NSDAP rochlitz-i szervezetét. Így Fühmann „barna ingben” nő fel, s a „dívatos” háborús érettségit teszi le (*Not- oder Kriegabitur*). Az SA és a Wehrmacht katonájaként Ukrajnában és Görögországban harcol. 1945-ben a szovjetek egy kaukázusi táborba hurcolják, ahol közelebbi ismeretségbe kerül a marxizmussal, a leninizmussal és a sztálinizmussal. 27 évesen kerül először valójában Németországba, vagyis az NDK-ba (Böhment és Mährent a náci csak 1939-ben foglalták el, és Fühmann a háború kezdetéig nem ment el onnan). Az 50-es években kultúrpolitikai pártfunkcionárius. Leghíresebb háborús elbeszélései, mint a *Kameraden* (*Bajtársak*) és az *König Ödipus* (*Oidipusz király*) ebből az időből származnak. 1960-ban napvilágot lát egy József Attila-műfordításkötete. 1962-ben jelenik meg *Das Judenauto* (*A zsidóautó*) című elbeszélésciklusa, amely a háborút megelőző évektől az NDK-ba való megérkezésig beszéli el egy Én fejlődését: e könyvet egy, még teljes egészében „igazhamis” jellegű világlátás uralja. A hatvanas éveket néhány, többek között magyarországi utazással töli. „Kételybeesését” nagymértékben elősegíti az 1968-as prágai tavasz. 1972-ben, ötven évesen jut el a *22 nap avagy Az élet fele* címet viselő napló publikálásához.

Ezt a könyvet először vidám útinaplónak tervezte, amely az ő, vagyis egy keletnémet értelmiségi saját irodalmi látásmódján átszűrve mutatná be hazája olvasóközönségének egy valamiképp idegen, de mégis vonzó baráti ország – a Magyar Népköztársaság – kultúráját. Ám ez az ország és ez az utazás elmélyíti Fühmann gondolkodását saját változásáról (*Wandlung*), valamint poétikai lehetőségeiről. Így ez a három hetes utazásról szóló napló Fühmann maradandó poétikai fordulatát megörökítő szöveggé válik, amelyben a szerző eltávolodik a morálisan és szerke-

zetileg fekete-fehér mese leegyszerűsítő koncepciójától, s eljut a mitikushoz, amely alkalmas arra, hogy az élet ellentmondásosságát kifejezze. Régebbi szövegeiben kész, fejlődésre képtelen és főként morális értelemben rögzített világot találunk, amelyet a befejezettség rendszere működtet. Mítoszkoncepciójának segítségével azonban Fühmann megközelíti az életszerűt, a problematikus, a valóságost. A mesevalóságban mindent előre ki lehetett számolni, úgy, ahogy megálmodja az ember. A mitikus poétika ezzel szemben segít megőrizni az emberi tapasztalatot. A mese az ellentmondás tagadásából élt, a mítosz azonban maga az ellentmondás létezése és – poétikailag – az ellentmondás művészi megformálása. Magyarország, de különösen Budapest lesz az a hely, amely Fühmann útibeszámolóját Odüsszeusz *Odüsszeia*-beli elbeszéléséhez közelíti. Ahogy az *Odüsszeia*-ban egy igazságkereső ember számára az úti kalandok felismerésekkel teli élményekké válnak, úgy lesz Fühmann számára e magyarországi utazás szellemi fejlődés, melynek során kialakul új poétikai koncepciója. Mindez önmagának feltett kérdések eredményeként megy végbe, háttérben a mitikus tartalommal többszörösen telített magyar fővárossal.

Irodalmi mesekoncepciója volt az, ami Fühmannat egészen a Dunáig elkísérte. Itt kezdődött szépirodalmi pályafutása. Saját bevallása szerint ugyanis a magyarországi napló írása során érezte először, hogy keze alatt az írás úgy kezd el dolgozni, hogy az visszahat órá, a szerzőre is.⁷ Már ez a vallomás is magában foglalja a döntő lépést a mese „mechanizált moráljától”⁸ a cselekvés (*Tätig Sein*) – Fühmannnál talán a tevékeny lét (*tätiges Sein*) – felé, az arisztotelészi *pragma* felé vezető úton. „A mítosz térbeli mozgás”,⁹ írja Fühmann, és: „a mítosz folyamat, amelyhez nem lehet semmit sem hozzátenni, de kivenni sem lehet belőle semmit”¹⁰ – ez viszont a már idézett igen fontos arisztotelészi szavak parafrázisa („*müthosznak* itt a történések összerakását nevezem”).

Fühmann olyan szemléletet alakít ki, amely a *dinamisz*-ra, vagyis a dolgokban potenciálisan meglévő lehetőségekre, ahogy ő mondja, a *Vieldimensionalität*re (a dolgok sokdimenziós mivoltára) koncentrálna. Poétikai-poetológiai problémájának térbeli feltételezettségéből következően Budapest Fühmann mítoszpoétikájában medializáltan jelenik meg, tehát nem pusztán egy mitikus hely attribútumai-val ruházza föl a várost,¹¹ hanem – sokkal inkább – a város fekvése telik meg elbeszélésében mitikus tartalommal. Igen plasztikus az alábbi megfogalmazás: „Pannónia és a puszták találkozása: Ha a folyó nem hűtené, szikra pattanna, így azonban a város jön itt létre”.¹² Ami ezután következik, az Fühmann mítoszpoétikájának alapjait – az ellentmondás tapasztalatát – foglalja magában: „És te, te hülye, egyre csak az ellentmondások realitásán töröd a fejed, miközben épp benne állsz egyben: BUDA + PEST = BUDAPEST. (...) De aztán föl kell ismerned Pest lényegét Budában is és Budáét Pestben is, és épp ez az, amire szükség van: önmagunk felismerése saját ellenpólusunkban.” Ide tartozik

mindkét pólus egyidejű jelenléte és egyidejű kifejezése egy képben. Budapest testesíti meg Fühmannnál azt a helyet, mely önnön városképében rejtje az ellentét szörnyű erejét. „A Duna szétválaszt és mégis egyben tart; benne tükröződve egyesül az, ami egyesíthetetlennek tűnik, csak benne lesz Buda és Pest Budapest. A folyam (*der Strom*) összeköt, és folyása (*sein Strömen*) szétválasztja azt, amit összeköt; a hidak összekapcsolják, és egyúttal ismét el is taszítják egymástól a város két felét.”

A szerző itt, ezzel a könyvvel húzza meg a határt, ötven évesen, „élete felénél” (*Die Hälfte des Lebens*): ez az a küszöb, ahonnan továbblép, a mítoszpoétika felé. „Elkezdeni? Vagy: Befejezni?”¹³ A mitikus tartalmak hatása, úgy szólván térbeli mozgása az, amit Fühmann – a mitikusban nyíltan benne rejlt – ellentmondásban egyszerre mint kezdetet és mint véget él meg. A kezdésről és a befejezésről való elmélkedés az utolsó mondatban szintén magában hordozza az ellentmondás mitikus dimenzióját: a 22 nap befejezése a magyarországi utazás végét, tehát a Berlinbe való visszatérést jelenti. A hazatérés itt nem lenne megfelelő kifejezés, hisz Fühmann Berlint és Brandenburgot sosem tekintette, tekinthette hazájának.¹⁴ Mégsem lehet eltekinteni az *Odüsszeiára* való utalástól. Fühmann új felismeréssel, új gondolatokkal, ideákkal és mindenekelőtt új költői koncepcióval tér vissza Berlinbe. Az utazás befejeződött – de egy folyamat csak épp most kezdődött el. Az utazás vége egyúttal tehát kezdet is. Fühmann maga nevezte a 22 napot így: „valódi belépésem a szépirodalomba”,¹⁵ amit a kezdet utólagos bejelentésének kell tekintenünk.

A végigvívés, a végigjárás, a befejezésből kinövő új kezdet: mindez voltaképp nem más, mint a mitikus nyitottság, a befejezésben benne lévő elvarratlanság, az, ami Fühmann későbbi precíz megfogalmazása szerint a mítosz lényegét alkotja. Itt nemcsak arról van szó, hogy a véget érő történet kapuja nyitva áll egy lehetséges újakezdet előtt,

hanem a mítosz (szükségszerű) létmódjáról is, magáról a tradícióról. A kezdetre vagy befejezésre irányuló kérdés elvezet az elmesélt mítosz új, más formában való újrameselésének kérdéséhez: az új változat szükségképpen hűtlen (*untreu*)¹⁶ kell hogy legyen a *miüthoszhoz*. Itt ismét megmutatkozik egy lényeges eltérés a meséhez képest, amely a jó (hős) győzelmével ér véget, és így a fenti kérdésfeltevést – „Elkezdeni? Vagy: Befejezni?” – kizárja.

Ez visszavezet minket Arisztotelészhez és a tragikus cselekmény lezárásához. A *Poétikában* ez áll: *Ennélfogva a történések és a miüthosz a tragédia végcélja, márpedig a végcél mindenek között a legfontosabb. (...) Kezdet az, ami maga nem szükségképpen valami után van, utána viszont természetből fogva van vagy történik valami más, a vég viszont ellenkezőleg az, ami természetből fogva valami más után van, vagy szükségképp, vagy többnyire, utána azonban nincs semmi más.*¹⁷

Fühmann a záróformulában nemcsak a befejezés dialektikáját foglalta össze, hanem a mitikus párhuzam „*tätig*” (tevékeny, aktív) továbbírását is beleszötte: az elbeszélő Odüsszeuszként tér vissza egy felismerésekkel teli útról. A mítosz lezárására tett kísérletek a dolog természetéből adódóan eleve kudarcra vannak ítélve. Befejezés, abban az értelemben, hogy létrehozunk *egyetlen* mítoszt – szembeállítva minden más érvényes mítosz-formával – nem létezik.

A kép, melyben Fühmann Budapest városával találkozik, magában rejtje az ellentmondást mint a mitikus struktúra alapvető jellemzőjét. Feloldása a folyamatszerű-dinamikus *szüntheszisz* feloldása lenne, akárcsak egy mese végén. Ebből a szemszögből nézve a napló vége – erős feszültségben azzal, hogy a szöveg véget ér – nem jelent befejezést. Kérdése utalás arra, hogy a mitikus folyamat szükségképpen nyitott – és ez a nyitottság éppen a mítosz továbbírásában testesül meg.

Tamás Ábel fordítása

JEGYZETEK

- 1 Arisztotelész, *Poétika* 1450a, Ritoók Zsigmond fordítása. (E fordításban a *miüthosz* magyar megfelelője *mese*, jelen írás mondanója szempontjából azonban megfelelőbb itt a görög szót használnunk.)
- 2 „...csakis egy hallotta a tervet” *Odüsszeia* 2, 412, Devecseri Gábor fordítása.
- 3 Lásd a 6. fejezet 8. jegyzetét: Manfred Fühmann (szerk.), *Arisztoteles: Poetik*, Stuttgart, 1994, 110.
- 4 Vö. Hans Blumenberg, *Arbeit am Mythos*, Frankfurt/M., 1996.
- 5 Lásd Horkheimer–Adorno, *A felvilágosodás dialektikája*, Bp., 1990.
- 6 Így például Vörösmarty Mihály, Ady Endre, József Attila és Radnóti Miklós verseivel.
- 7 Ehhez lásd még Wilfried F. Schoeller interjúját: Franz Fühmann, *Den Kartzenartigen wollten wir verbrennen*, Hamburg, 1983, 363.
- 8 Franz Fühmann, *22 Tage oder Die Hälfte des Lebens*: uő., *Das Judenauto. Kabelkran und blauer Peter. Zweiundzwanzig Tage oder die Hälfte des Lebens. Werkausgabe (WA) Bd. 3.*, Rostock, 1993, 488.
- 9 Fühmann, *22 Tage...*, 490.
- 10 Fühmann, *22 Tage...*
- 11 Így elmeséli pl. egy Gellért-fürdőben tett látogatását, a tipográfiával is „medializálva” az élményt. A fürdő átváltozik Minósz palotájának labirintusává, ahol az író Minotaurusszal is találkozik. E három oldalnyi epizód szintén a 22 napban található (lásd Fühmann, *22 Tage...*, 336–342.).
- 12 Fühmann, *22 Tage...*, 300.
- 13 Fühmann, *22 Tage...*, 506.
- 14 Fühmann osztráknak tekintette magát, Berlint és Brandenburgot választott költői hazájaként fogadta el.
- 15 Lásd a már hivatkozott interjút, 363.
- 16 A mítoszhoz hűnek maradni annyit jelent, mint hűtlennek lenni minden korábbi verziójához. – Ezt a gondolatot Fühmann „A mitikus elem az irodalomban” című tanulmányában fogalmazta meg, magyarul: uő., *Tapasztalatok és ellentmondások*, Bp., 1980, 47.
- 17 Arisztotelész, *Poétika*, 1450a, 1450b, Ritoók Zsigmond fordítása.